

פרשת פינחס, תשע"ט, מספר 1327

הכיצד לא נכשל אליהו בדברי שקר ובגזל בבואו אל רבי עקיבא ואשתו?

בעז שפיגל

הייתי עושה לך תכשיט 'ירושלים של זהב'. בא אליהו ונדמה להם כאדם, אמר להם: תנו לי מעט תבן, שאשתי ילדה, ואין לי דבר להניח תחתיה. אמר לה ר"ע לאשתו: ראי את האישה הזה שאפילו תבן אין לו.

נדון עתה בשני קשיים בדבריו של אליהו: "הבו לי פורתא דתיבנא, דילדת אתתי ולית לי מידעם לאגונה".

קושי א': האם לא נכשל אליהו בדברי שקר באמירתו זו? הכיצד אמר אליהו דברים אלו, שאשתו ילדה ואין לו תבן עבודה, והרי מאות שנים כבר חלפו עברו מאז חי אליהו עלי אדמות, וכעת אין לו לא אישה ולא ילדים! וכלום ח"ו הוציא דבר שקר מפיו, "והתורה אמרה (שמ' כג:ז) 'מְדַבֵּר שֶׁקֶר תִּרְחַק' (עפ"י כתובות יז ע"א). וכן נצטוונו (וי' יט:א) "וְלֹא תִכְחָשׁוּ וְלֹא תִשְׁקְרוּ אִישׁ בְּעַמִּיתוֹ". והדגישו ראשונים ואחרונים, כי יש להימנע ולהתרחק מן השקר בכל דבר ועניין!²

רבים יישבו קושי זה על יסוד האמור בבבלי יבמות סה ע"ב: "מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום". ומן הסוגיה שם עולה שבכלל "השלום" הוא מניעת צער מן הזולת. וכך עולה גם מסוגיית הבבלי בכתובות יז ע"א:

אמרו להם בית הלל לבית שמאי: לדבריכם, מי שלקח מקח רע מן השוק, ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו? הוי אומר: ישבחנו בעיניו. מכאן אמרו חכמים: לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות.

הריטב"א כתב (כתובות שם): "ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו. פירוש דכל שהוא מפני דרכי שלום, אין בו משום מדבר שקר תרחק".

לאור זאת הציעו אחרונים,³ מאחר שלא בא אליהו אל רבי עקיבא ואשתו אלא בשביל להקל

כאשר פרשת פינחס חלה לפני צום י"ז בתמוז, כמו השנה, והיא אינה נכללת בשלוש השבתות שלפני תשעה באב, אין מפטירין בה את הפטרה הראשונה מתלתא דפורענותא, "דברי ירמיהו", אלא מפטירין בה "ויד ה' היתה אל אליהו" (מל"א יח:מו-יט, כא).

הקשר בין הפטרה זו לפרשתנו מתבאר יפה לאור דברי חז"ל כי "פינחס זה אליהו"¹ (ראו: ר"מ יפה, לבוש, או"ח, סי' תקמט). כך למשל, מובא בילקוט שמעוני (פנחס, רמז תשעא, ממדרש ילמדנו):

אמר רבי שמעון בן לקיש: פינחס הוא אליהו. א"ל הקדוש ברוך הוא: אתה נתת שלום בין ישראל וביני בעולם הזה, אף לעתיד לבא אתה הוא שעתיד ליתן שלום ביני לבין בני, שנאמר (מלא' ג:כג-כד): "הֲנֵה אֶנְכִי שֹׁלַח לְכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא לְפָנַי בּוֹא יוֹם ה'... וְהָשִׁיב לְב אַבּוֹת עַל בְּנֵיהֶם".

אכן, מן המפורסמות הוא, כי מאז שעלה אליהו בסערה השמימה, ועוד קודם שיבוא באחרית הימים, הוא נמצא וגם פועל בעולמנו, ולעיתים אף מראה את עצמו לבריות.

כבר חז"ל העמידו על כך בתיאורים ובסיפורים רבים, ואחד מהם, שנדון בו כאן, הוא המסופר בנדרים נ ע"א, על תחילתו של רבי עקיבא:

ר' עקיבא איתקדשת ליה ברתיה (דבר) דכלבא שבוע, שמע (בר) כלבא שבוע אדרה הנאה מכל נכסיה, אזלא ואיתנסיבה ליה. בסיתוא הוה גנו בי תיבנא, הוה קא מנקיט ליה תיבנא מן מזייה, אמר לה: אי הואי לי, רמינא ליך ירושלים דדהבא. אתא אליהו אידמי להון כאנשא וקא קרי אבבא, אמר להו: הבו לי פורתא דתיבנא, דילדת אתתי ולית לי מידעם לאגונה. אמר לה ר' עקיבא לאנתתיה: חזי גברא דאפילו תיבנא לא אית ליה. (תרגום: רבי עקיבא התקדשה לו בתו של בר כלבא שבוע. שמע בר כלבא שבוע והדיר את בתו הנאה מכל נכסיו. הלכה ונישאה לו לר"ע. בחורף הם היו ישנים בבית התבן. היה ר"ע מלקט תבן משערה. אמר לה: אם היה ביד,

* ד"ר בעז שפיגל מרצה בבית הספר ללימודי יסוד היהדות באוניברסיטת בר-אילן.

¹ ראו: תרגום המיוחס ליונתן, במ' כה:יב: "וְאֶעֱבְדֶינָהּ מִלֶּאֱזָר קַיִים וַיְחִי לְעֵלְמָא לְמַבְשָׂרָא גְאוּלְתָא בְּסוּף יוֹמָא"; פרקי דרבי אליעזר, סוף פרק כט ופרק מז; רבינו בחיי, במ' כה:יא-יב.

² למשל: ספר החינוך, מצוה עד, מצוה תז. וכך כתב ר"א אזכרי, ספר חרדים, פ"ב, כו (מהד' ירושלים תש"ן, עמ' עד): "מצות עשה לדבר אמת אפילו במילי דעלמא דליכא בהו דררא דממונא, שנאמר 'מדבר שקר תרחק'. ועד כמה נזהרו והקפידו חז"ל וחכמי הדורות על מידת האמת, ראו למשל: ר"א טובולסקי, מדבר שקר תרחק, ב"ב תשל"ח.

³ ר"י חיים, שו"ת תורה לשמה, סי' ססד (אופנים בהם מותר לשנות בדיבורו), מהד' אהבת שלום, ירושלים תשע"ג, עמ' שצה. ובדורנו ראו למשל: ר"ח פיש, תתן אמת ליעקב, ירושלים תשע"ה, פרק ה, יא, עמ' קנב-

מאוחר יותר, מבלי שייראה הדבר, שב והחזירו להם או שילם להם עליו בדמים. וכבר מצאנו במעשים על-אודות אליהו, שלעיתים הוא לוקח ומחזיר!⁶ ואולם, דומה שיישוב זה תלוי בשיטות הפוסקים באלו תנאים מותר לעשות כן; לגזול על מנת לשלם שכן, יש שכתבו שמותר לקחת ללא רשות ולשלם רק בדבר העומד להימכר בוודאות, ויש שכתבו שמותר לגזול רק אם ישלם יותר משווי של הדבר וכאשר אמצעי התשלום מזומן בידו. ומנגד, יש שאסרו לעשות כן בכל אופן, למעט "להציל עצמו".⁷

יישוב ג': אליהו לקח עבור עני אחר. יש מקום לשער שאלהו לקח מהם מעט תבן, אבל לאחר מכן הלך ונתן אותו לעני שאשתו ילדה. אפשרות זו תובן יפה לאור המסופר בירושלמי פאה (פ"ח ה"ח):

רבי זכריה חתני דר' לוי היו הכל מליזין עליו, אמרו דלא צריך והוא נסב. כד דמוך בודקין ואשכחון דהוה מפליג ליה לחורנין. (תרגום: רבי זכריה חתנו של ר' לוי היו הבריות מרגנים עליו שהוא אינו עני ונוטל צדקה. כאשר נפטר בדקו ומצאו שהוא היה מחלק את הצדקה לאחרים).

מעשה זה מלמד שמותר למי שאינו עני להציג עצמו כעני כדי שיתנו לו והוא ייתן לעניים! כך הורו ראשונים ואחרונים,⁸ וכך כתב בדורנו ר' חיים קנייבסקי (דרך אמונה, הל' מתנות עניים, פרק י ה"ט, אות עד): "ומ"מ מותר לעשיר לומר שהוא עני ויתנו לו, והוא יחלקם לעניים בני טובים שמתביישים ליטול".

אמור מעתה, אפשר שכך נהג אליהו אז בבואו אל רבי עקיבא ואשתו, ומנוקה הוא אפוא מכל אבק גזל. ויותר מכך אפשר וקרוב לומר, כי כאשר אליהו "אידמי להון כאנשא" לא היה זה בדמות אדם בעלמא, אלא הוא נראה בדמותו של אותו עני שאשתו ילדה! ונמצא שר"ע ואשתו ראו לנגד עיניהם את מי שבאמת יקבל מהם את התבן. כמו כן, באמרו להם "דילדת אתתי, ולית לי מידעם לאגונה" אכן ביטא אליהו אמת לאמיתה, ומישוב אפוא בזאת גם הקושי הראשון שהועלה כאן, ומה לי אם נאמרה האמת הזאת מפיו של אותו עני עצמו או הושמעה מפיו של אליהו שהופיע בדמותו!?

⁶ למשל: אלפא ביתא דבן סירא, אות כ, בתוך: אוצר המדרשים, מהד' ר"ד אייזנשטיין, ניו-יורק תרע"ה, ח"א, עמ' 39: "מיד החזיר לו אליהו ז"ל כל מעותיו והכניסם לכיסו והוא לא ידע מאומה ממעותיו", ע"ש כל העניין.

⁷ ראו: טור, חר"מ, סי' שנט, ב-ג; שו"ע שם, ובנושאי כליהם; מהרש"ל, ים של שלמה, ב"ק פ"ו, אות כז. אכן, נימוקם של האוסרים הוא שאין ביד האדם לדעת מה רצון חברו ומהן העדפותיו, ולכן אסור לסחור בממון חברו שלא מדעתו, אף אם יחזיר לו יותר. ואולם מאחר ש"קמי שמיא גליא", אם כן גם לדעתם אפשר לומר שלאליהו היה מותר לעשות כן, משום שידע שאין במעשהו שום צד חסרון לר"ע ולאשתו אלא רק רווח ותועלת, ובפרט אם השיב יותר ממה שלקח!

⁸ למשל: ר"י החסיד, ספר חסידים, מהד' ר"ר מרגליות, ירושלים תשי"ז, סי' שיח, עמ' רמז-רמח; ר"א פאפו, אורות אלים, שער הש"ס, מסכת שקלים, אות צח.

עליהם, ולו במקצת, מצער עוניים ודלותם, וכפי שפירשו המיוחס לרש"י והר"ן (נדרים שם, ובלשון הר"ן): "אתא אליהו אדמי להון כאנשא – כדי לנחם אותם ולהראות להם שיש עניים יותר מהם". אם כן, לשם השגת יעדו זה, היה מותר לו לאליהו לשנות מן האמת!

על יישוב זה עדיין קצת קשה, לפי מה שכתבו חלק מן האחרונים⁴ – שעיקר ההיתר הוא "לשנות בדבר השלום". כלומר, לומר דבר המשתמע לשני פנים, או דבר שיש בו אמת חלקית. אבל לומר שקר בוטה, נחרץ ומוחלט זאת אסור בכל אופן ועניין. וכאן, לכאורה, דברי אליהו על אשתו שילדה אינם אלא המצאה מוחלטת!⁵

קושי ב': האם לא נכשל אליהו ח"ו בגזל בבקשתו זו? שהרי הוא ביקש תבן עבור אשתו שילדה, ופשוט שלא נתן לה ולא יכול היה לתת לה, וכלום חלילה הוציא ממון במרמה מידי בעליו!?

יש לזכור, כי גם אם נאמר שלא היה בתבן שקיבל אליהו "שווה פרוטה", הרי שעדיין יש בכך איסור גזל. כך למשל, כתב הרמב"ם (הל' גזלה ואבדה, פ"א ה"ב): "ואסור לגזול כל שהוא דין תורה". ומן המסופר בירושלמי דמאי (פ"ג ה"ב) עולה, שחז"ל נזהרו שלא לקחת קיסם מגדר הכרם או מחבילת קיסמים (לשם ניקוי השיניים), למרות שהוא דבר מועט ביותר, שאין בני אדם מקפידים עליו!

יישוב א': אליהו לא לקח מהם תבן; יש לשים לב כי לפנינו בתלמוד (גם בנוסח כתבי היד) לא נאמר שרבי עקיבא ואשתו אמנם נתנו לו תבן. ואם כן אפשר לומר, שעד שבאו לתת לו כבר נעלם אליהו והסתלק, וממילא לא לקח ולא גזל מהם דבר. וכבר נתבאר לעיל, שעיקר בואו של אליהו לא היה אלא בשביל לנחמם וליישב את דעתם, וזאת השיג אליהו בעצם בבקשתו מהם גם ללא נטילת התבן.

אולם, יש מרבותינו הקדמונים שסברו שנתנו לו תבן. כך למשל, רבינו ניסים ב"ר יעקב מקירואן (מאה"א) מביא את המעשה הזה בחיבורו "חיבור יפה מהישועה", ובין השאר כותב (מהד' הירשברג, ירושלים תשי"ד, פ"ג, עמ' לז): "אמר: אין לנו כלום חוץ ממעט תבן. אמר לו: תנו לי ממנו! נתן לו. ... ומסופר שהיה זה אליהו ע"ה". ואם כן, לפי גישה זו, נידרש ליישובים אחרים.

יישוב ב': אליהו לקח והחזיר. יש מקום להציע שאלהו אמנם קיבל מהם מעט תבן, אבל בשלב

קנג; ר"ד אריאב, לרעך כמוך, חלק ח, ירושלים תשע"ב, איסור שקר, פ"ד, יב, עמ' 356-357.

⁴ למשל: ר"י עטלינגר, ערוך לנר, יבמות סה ע"ב, ד"ה כה תאמרו ליוסף; ר"ר מרגליות, קונטרס "חסדי עולם", נדפס בסוף ספר חסידים, לר"י החסיד, מהד' ר"ר מרגליות, ירושלים תשי"ז, עמ' תקצד-תקצו.

⁵ בני אלרואי נ"י הציע כי אליהו אמר דבר אמת. שכן, בדבריו אלו התייחס אליהו לעברו הרחוק, לתקופה שבה חי כאדם בעולם, ואז אכן אירע שאשתו ילדה ולא היה לה תבן. ואפשר לומר כן אם אמנם נשא אליהו אישה. ראו: ר"י איסרלין, תרומת הדשן, ח"ב, פסקים וכתבים, סי' קב, בעניין "אשת אליהו הנביא". ואולם, ר"י קארו (מגיד מישרים, פרשת מקץ, מהדורא בתרא) כתב על אליהו: "ולא תשכח דנסיב אתתא ואוליד בנין, משום דלא הוה צריך להון".

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא
לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף